

Dječji crtež kao pokazatelj doživljenog nasilja

Kovač, Maristella

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:480396>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported / Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-28**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE**

**MARISTELLA KOVAČ
DIPLOMSKI RAD**

**DJEČJI CRTEŽ KAO POKAZATELJ
DOŽIVLJENOG NASILJA**

Zagreb, rujan 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE
(Zagreb)

DIPLOMSKI RAD

Ime i prezime pristupnika: Maristella Kovač

TEMA DIPLOMSKOG RADA: Dječji crtež kao pokazatelj doživljenog
nasilja

Children's drawing as an indicator of experienced violence

MENTOR: prof. dr. sc. Vesna Bilić

Zagreb, rujan 2020.

SAŽETAK	
1. UVOD	2
2. ODREĐENJE, OBLICI I OBILJEŽJA NASILJA.....	2
2.1. TJELESNO ZLOSTAVLJANJE.....	5
2.1.1. Vrste tjelesnog zlostavljanja	5
2.1.2. Prepoznavanje tjelesnog zlostavljanja.....	6
2.1.3. Rizični čimbenici	6
2.2. EMOCIONALNO ZLOSTAVLJANJE	7
2.2.1. Vrste emocionalnog zlostavljanja	8
2.2.2. Prepoznavanje emocionalnog zlostavljanja	9
2.2.3. Rizični čimbenici	9
2.3. SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE	10
2.3.1. Vrste seksualnog zlostavljanja	11
2.3.2. Prepoznavanje seksualnog zlostavljanja	12
2.3.3. Rizični čimbenici	13
2.4. ZANEMARIVANJE	14
2.4.1. Vrste zanemarivanja.....	14
2.4.2. Prepoznavanje zanemarivanja.....	16
2.4.3. Rizični čimbenici	16
3. POSLJEDICE ZLOSTAVLJANJA	17
4. DJEČJI CRTEŽ KAO POKAZATELJ DOŽIVLJENOG NASILJA.....	18
4.1. SPECIFIČNOSTI CRTEŽA ZLOSTAVLJANE DJECE	20
4.2. BOJE I NJIHOV ZNAČAJ U DJEČJEM CRTEŽU	23
5. ANALIZA CRTEŽA ZLOSTAVLJANE DJECE	24
6. ART TERAPIJA	31
7. CRTEŽ KAO POMOĆ UČITELJIMA I UČENICIMA.....	32
8. ZAKLJUČAK	34
LITERATURA.....	36

Sažetak

Crteži zlostavljane djece uvelike se razlikuju u načinu izražavanja od crteža ostale djece, što može biti od velike pomoći učiteljima u prepoznavanju nasilja. U teorijskom dijelu ovoga rada analiziraju se zlostavljanje i zanemarivanje te njihove posljedice. Zlostavljanje može biti fizičko, seksualno i emocionalno, a zanemarivanje podrazumijeva nedostatak brige za djetetove potrebe. Odrastanje djeteta u okolini u kojoj je izloženo zlostavljanju i zanemarivanju uzrokuje kratkoročne i dugoročne posljedice koje se mogu očitovati tijekom cijelog života. Upravo zato prepoznavanje nasilja i zanemarivanja može pomoći djetetu u prevladavanju doživljenih traumatičnih iskustava. Učitelji imaju važnu ulogu u prepoznavanju zlostavljanja, pri čemu su im vrlo korisni dječji crteži. Crteži zlostavljane djece sadrže određene specifičnosti, boje i teme koje se ponavljaju i koje učitelji trebaju znati uočiti. Cilj ovoga rada je analizirati boje, teme i specifičnosti koje se pojavljuju na crtežima zlostavljane djece. Neke od osnovnih značajki tih crteža su izostavljanje zlostavljača, sjenčanje dijelova tijela, izrazi lica na kojima se uočava tuga, izostavljanje nosa, ravna usta koja ukazuju na čuvanje tajni, prevladavanje crvene boje koja simbolizira agresivnost te crtanje nevremena i tamnih oblaka. Crteži zlostavljane djece mogu biti vrlo korisni u otkrivanju nasilja. Naime, učitelji upravo pomoću crteža i razgovora s učenikom mogu pravovremeno reagirati i zatražiti adekvatnu pomoć te tako spriječiti daljnje nasilje nad djetetom.

Ključne riječi: zlostavljanje i zanemarivanje, posljedice, dječji crtež, prepoznavanje zlostavljanja

Zusammenfassung

Zeichnungen von missbrauchten Kindern unterscheiden sich stark von Zeichnungen anderer Kinder, und deshalb können sie den Lehrern helfen, Kinder die unter Gewaltverhältnissen leiden, zu erkennen. Der theoretische Teil dieser Arbeit enthält Beschreibungen vom Missbrauch und Vernachlässigung sowie deren Folgen. Missbrauch kann körperlicher, sexueller und emotionaler Natur sein sowie Vernachlässigung, bei der die Bedürfnisse des Kindes nicht berücksichtigt werden. Das Aufwachsen in einer Umgebung, in der das Kind vom Missbrauch und Vernachlässigung umgeben ist, hinterlässt kurzfristige und langfristige Folgen für das Kind, die sich im Laufe des Lebens manifestieren können. Das Erkennen von Gewalt und Vernachlässigung kann traumatische Erlebnisse des Kindes verhindern. Lehrer spielen eine wichtige Rolle bei der rechtzeitigen Erkennung von Gewalt, wobei die Zeichnungen dieser Kinder eine große Hilfe sein können. Zeichnungen von missbrauchten Kindern enthalten bestimmte Besonderheiten, Farben und Themen, die sich wiederholen und die Lehrer erkennen müssen. Das Ziel dieser Arbeit ist es, anhand der Zeichnungen missbrauchter Kinder, diese Besonderheiten, Farben und Themen zu analysieren. Einige Grundmerkmale dieser Zeichnungen sind: Auslassung von Missbrauchern, Schattieren von Körperteilen, traurige Gesichtsausdrücke, Auslassung der Nase, flacher Mund, der Geheimhaltung anzeigt, intensive verwendung der roten die als Symbol für Aggression gilt und das Zeichnen von Stürmen und dunklen Wolken. Zeichnungen von missbrauchten Kindern können bei der Aufdeckung von Gewalt sehr hilfreich sein. Lehrer können rechtzeitig reagieren und anhand von Zeichnungen und Gesprächen mit dem Schüler Gewalt erkennen, Hilfe anbieten sowie weitere Gewalt verhindern.

Schlüsselworte: Missbrauch und Vernachlässigung, Folgen, Kinderzeichnung, Erkennung vom Missbrauch

Key words: Abuse and neglect, consequences, children's drawing, recognition of abuse

1. UVOD

Nasilje, bilo ono obiteljsko ili međuvršnjačko, oduvijek je bila intrigantna tema, osobito u prošlosti. U današnje vrijeme istraživanje nasilja pobuđuje interes stručnjaka i javnosti u Hrvatskoj, posebice kada su žrtve nasilja djeca, „biti žrtva maltretiranja nije samo neugodna faza u djetinjstvu, nego je to javnozdravstveni problem koji zahtijeva pažnju cjelokupne stručne javnosti i intervenciju kako bi se zaustavilo i/ili spriječilo nasilje među djecom“ (Buljan i Ćosić, 2004, str. 90).

Obitelj se smatra djetetovim najvažnijim i najsigurnijim osloncem od samoga početka njegova života. Štoviše, obitelj i odnosi u obitelji formiraju djetetovo ponašanje i karakter te utječu na razvoj njegove ličnosti. Naime, takav razvoj podrazumijeva komponente socijalnog, emocionalnog, psihičkog i moralnog razvoja, odnosno sve sastavnice koje čine ličnost jedne osobe. Stoga bi dijete trebalo odrastati u skladnoj obitelji koja će mu pružiti mogućnost da se razvije u pozitivnu osobu koja ima ispunjene i razvijene sve komponente koje određuju ponašanje individue. S druge strane, postoje i obitelji u kojima su prisutni nesuglasje, loši odnosi, nepoštovanje ili neki oblik nasilja. Nasilje nad djecom u obitelji može proizaći iz činjenice da su roditelji odgajani u nasilju te ga stoga smatraju prihvatljivom metodom odgoja, „Kaufman i Zigler (1987) ističu procjenu da će 30 % (+/-5 %) fizički ili seksualno zlostavljanih ili teško zanemarenih osoba maltretirati svoju djecu, dok će ostali svojoj djeci pružiti odgovarajuću njegu“ (Pečnik, 1998, str. 8).

Budući da takvi odnosi u obitelji narušavaju djetetovu motivaciju i mogućnost napretka, dijete se ne može razvijati u skladu sa svojim potencijalima. Djeca koja su žrtve nasilja često ne žele o tome razgovarati, najčešće zbog straha od osuđivanja i zbog nedostatka sigurnosti, koju nisu osjetili tijekom svojeg odrastanja. Upravo takva djeca svoje osjećaje i probleme izražavaju crtežom.

Cilj ovoga rada je prikazati komponente crteža koje ukazuju na nasilje u obitelji, a koje su prikazane na crtežima zlostavljane djece. Neke od tih komponenti su specifičnosti, teme i boje crteža.

Na samom početku ovoga rada bit će riječi o nasilju i njegovim vrstama, uz poseban osvrt na obiteljsko nasilje i njegove posljedice. Zatim će se analizirati dječji crtež,

točnije elementi i boje dječjeg crteža pomoću kojih se može prepoznati nasilje. U radu će također biti prikazana načela Art terapije te smjernice koje učiteljima mogu pomoći da prepoznaju nasilje i pruže pomoć zlostavljanoj djeci.

2. Određenje, oblici i obilježja nasilja

Nasilje je prisutno u svim društvima i događa se bez obzira na kulturološka, društvena i ostala stajališta, u manjem ili većem opsegu. Nasilje podrazumijeva

„svaki oblik tjelesnog i/ili emocionalnog zlostavljanja, seksualnog zlostavljanja, zanemarivanja i nemarnog postupanja ili iskorištavanja djece, što rezultira stvarnom ili potencijalnom opasnosti za djetetovo zdravlje, preživljavanje, razvoj ili dostojanstvo u kontekstu odnosa odgovornosti, povjerenja i moći“ (Bilić i sur., 2012, str. 56).

Žrtve obiteljskog nasilja mogu biti muž, žena, dijete ili drugi članovi uže i šire obitelji, a najčešće žrtve su djeca. Obiteljsko nasilje može biti tjelesno, emocionalno, seksualno i zanemarivanje, a moguće ga je definirati s obzirom na šest različitih komponenti: „namjeru da se povrijedi ili nanese šteta; intenzitet i trajanje; moć nasilnika; ranjivost žrtve; manjak podrške i posljedice“ (Žilić, 2006, str. 69).

Iako i kontinuiranost predstavlja jedan od čimbenika kojim se nasilje definira, on sam po sebi nije temelj određivanja nasilja. Dovoljan je samo jedan ekstremno grubi postupak koji može prouzročiti trajne posljedice ili čak dovesti do smrti (Bilić, Buljan-Flander, Hrpka, 2012).

Obiteljsko se nasilje može definirati kao „skup ponašanja čiji je cilj kontrola nad članovima obiteljske zajednice uporabom sile, zastrašivanja i manipuliranja“ (Ajduković i Ajduković, 2010, str. 293).

Obiteljsko nasilje nad djecom obično započinje blažom psihičkom agresijom, poput kratkoročnih izljeva bijesa ili vikanja, a koje žrtve u samom početku i ne prepoznaju kao nasilje. Međutim, nasilje se nakon prvog nasilnog događaja povećava u pogledu intenziteta i trajanja zbog zlostavljačeve potrebe za moći i kontrolom.

Djetetovi razvoj i odgoj objašnjava se i kategorizira takozvanom teorijom ekoloških sustava. Teorija ekoloških sustava, ruskog odnosno američkog autora Bronfenbrennera, teorija je koji pristupa istraživanju dječjeg razvoja i pritom se

usredotočuje na pojedinca u njegovu okolinskom kontekstu. Dijete i okolina utječu jedno na drugo na dvosmjernan način. Ekosustav (okolina) interaktivnim putem djeluje na dijete kroz mikrosustav koji podrazumijeva okolinu najbližu djetetu, a to su prvenstveno obitelj i škola. Mezosustav povezuje više mikrosustava kao što su primjerice obitelj i škola, egzosustav predstavlja socijalna okruženja u kojima dijete ne sudjeluje neposredno, naprimjer lokalnu vlast, dok makrosustav obuhvaća kulturu i subkulturu kojoj dijete pripada (Eret, 2012).

Teorija ekološkog sustava omogućuje pogled na djetetov razvoj u njegovom okruženju. Naime, dijete nije potpuno zrela i izgrađena osoba koja može donositi važne životne odluke i zato je važno da ga okolina podupire i istovremeno podučava kako se nositi sa životnim problemima. Kao što je prethodno spomenuto, mikrosustav podrazumijeva školu, obitelj i vršnjake te uvelike određuje razvoj djeteta. Sama struktura obitelji i odnos između njezinih članova imaju „ključnu ulogu u mnogim aspektima dječjeg razvoja“ (Veliki, 2014, str.14). Interakcija dvaju mikrosustava predstavlja mezosustav. U tom je smislu vrlo važno stvoriti poveznice između mikrosustava kao što su škola i obitelj, odnosno roditelj i učitelj. Međusoban pozitivan utjecaj tih sustava predstavlja zdravu okolinu za dijete i omogućuje mu da se pozitivno izgrađuje u svim razvojnim aspektima.

Nepovoljno socijalno okruženje može negativno utjecati na djetetov razvoj, čak i ako dijete nije direktno izloženo. Naime, kada njegova okolina ignorira postojanje nasilja, to doprinosi porastu straha i nepovjerenja prema drugim odraslim osobama. Štoviše, ako okolina odobrava i potiče nasilje, uvelike raste mogućnost da se i samo dijete uči agresivnom i nasilnom ponašanju (Veliki, 2014).

Makrosustav, „odnosno ekonomski uvjeti života, kulturalne norme i stavovi koji u njoj prevladavaju (o ulozi žene, obiteljskim ulogama, kažnjavanju djece, ciljevima odgoja i sl.) imaju distalni i posredni, ali značajan utjecaj na razvoj djetetovog ponašanja“ (Veliki, 2014, str. 49).

Elementi makrosustava izravno utječu na formiranje zakona o zaštiti od nasilja u obitelji, te na učestalost istraživanja nasilja u nekoj državi odnosno području.

Svjetska su istraživanja, kako navode Sunko i Židić (2007), dokazala da obiteljsko nasilje, barem neke vrste, trpi najmanje 71-79 % djece, od kojih je 16 % fizički

zlostavljano. Seksualno je zlostavljano 25-33 % djevojčica i 16 % dječaka, a 14 % je zanemarene djece. Istraživanje koje su provele Vranić, Karlović i Gabelica (2002) u Hrvatskoj pokazuje da obiteljsko nasilje trpi 58-95,5 % djece. Pritom 9-25 % djece trpi fizičko nasilje, a njih 27-28 % emocionalno. Seksualno je zlostavljano 25 % djevojčica i 11 % dječaka, a 11-17,5 % djece je zanemareno (Sunko i Židić, 2007).

Ajduković, Rimac, Rajter i Sušac proveli su 2012. godine novije epidemiološko istraživanje nasilja nad djecom u obitelji, u kojem su sudjelovala djeca u dobi od 11 do 16 godina. Istraživanjem je utvrđeno da je najviše djece izloženo psihičkoj agresiji (59 % - 82,5 %) i tjelesnom kažnjavanju (56,1 % - 72,3 %) u obitelji, a nešto manji broj izložen je tjelesnom (26,2 % - 40,7 %) i psihičkom zlostavljanju (22,8 % - 34,8 %).

Iako je potrebno uzeti u obzir da uzorci ovih dvaju istraživanja i njihova opširnost nisu jednaki, svakako zabrinjava činjenica da u društvu koje ne podržava zlostavljanje i u kojem je ono zakonski zabranjeno dolazi do velikog porasta broja zlostavljane djece. Tu se osobito ističe fizičko zlostavljanje, dok emocionalno nasilje ostaje na istoj razini.

Djeca kod kojih je veća mogućnost izloženosti zlostavljanju su ona mlađe dobi, zatim djeca s poremećajima u razvoju, djeca s kronično iritabilnim temperamentom i izrazito zahtjevna djeca. Kod zlostavljača, odnosno skrbnika i roditelja, rizik za zlostavljanje pojačavaju sljedeći čimbenici: mlađi roditelji, nisko obrazovanje, mentalne bolesti, financijske nemogućnosti i siromaštvo, samohrani roditelji, alkoholizam i druge ovisnosti (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003).

2.1. Tjelesno zlostavljanje

Budući da razni autori različito definiraju tjelesno zlostavljanje, ne postoji njegova općeprihvaćena definicija. Ipak, pojam je moguće definirati na sljedeći način:

„Tjelesno zlostavljanja podrazumijeva učestalo ili jednokratno grubo, namjerno nanošenje boli, tjelesnih ozljeda, kao i neodgovorno postupanje roditelja i drugih osoba koje uključuje potencijalni rizik tjelesnog ozljeđivanja, a čije posljedice mogu, ali i ne moraju, biti vidljive“ (Bilić, 2011, str. 109.).

2.1.1. Vrste tjelesnog zlostavljanja

Literatura ukazuje na potrebu razlikovanja kažnjavanja i zlostavljanja. Tjelesno kažnjavanje je:

„učestalo ili jednokratno grubo, namjerno nanošenje boli, tjelesnih ozljeda, kao i neodgovorno postupanje roditelja i drugih osoba koje uključuje potencijalni rizik tjelesnog ozljeđivanja, a čije posljedice mogu, ali i ne moraju, biti vidljive“ (Bilić, 2011, str. 109).

S obzirom na sličnost prethodno navedenih definicija, teško je odrediti granicu između tjelesnog kažnjavanja i tjelesnog zlostavljanja. Za razliku od zlostavljanja, kažnjavanje je nižeg intenziteta, nije kontinuirano i u pravilu nema opasnosti od težih ozljeda, a roditelji ga koriste kako bi ispravili nepoželjno dječje ponašanje. S obzirom na novije definicije i zakone o zaštiti od nasilja u obitelji u kojima nije lako razlikovati obilježja tjelesnog kažnjavanja i zlostavljanja, ponekad ih je teško razlučiti i promatrati kao zasebne koncepte (Bilić i Bilić, 2013).

S obzirom na oblike tjelesnog kažnjavanja, moguće je razlikovati instrumentalno i impulzivno. Instrumentalno kažnjavanje je promišljeno, planirano te nije praćeno snažnim emocijama, dok impulzivno kažnjavanje podrazumijeva gubitak kontrole i gnjev, a nakon kažnjavanja popraćeno je osjećajem tuge, uznemirenosti i kajanja (Bilić i sur., 2012).

Najčešće vrste tjelesnog zlostavljanja su pljuskanje, silovito udaranje ili udaranje predmetima, udaranje nogama odnosno šakama, batine, gnječenje, grizenje, učestala i gruba štipanja, grebanje, davljenje te ostavljanje djece same u automobilu (Bilić i sur., 2012).

2.1.2. Prepoznavanje tjelesnog zlostavljanja

Osim vidljivih fizičkih pokazatelja poput masnica, opekotina, ugriza i rana, znakovi koji ukazuju na pojavu tjelesnog zlostavljanja mogu se primijetiti i na psihičkoj razini, točnije u ponašanju djeteta. Tjelesno zlostavljana djeca izuzetno su sramežljiva i povučena te zato teško uspostavljaju kontakte s vršnjacima, koje najčešće gledaju s nepovjerenjem. Probleme rješavaju na agresivan način zbog slabo razvijenih socijalnih, kognitivnih i jezičnih vještina. Nerazvijenost tih vještina dovodi i do problema u školi i izostajanja s nastave te uvjetuje nemogućnost odgovaranja na pitanja, rješavanja problema i grupnoga rada. Ponašanje tjelesno zlostavljane djece je vrlo agresivno. Oni nemaju sposobnost izražavanja svojih osjećaja i misli, često lažu, krađu te uzrokuju tučnjave i neprijateljski su nastrojeni prema svojim vršnjacima, dok su u doticaju s odraslima neobično oprezni te se trude udovoljiti autoritetu (Mann i sur., 2002, Sunday i sur., 2008, prema Bilić i sur, 2012, str. 103).

2.1.3. Rizični čimbenici

Na fizičko zlostavljanje djece uvelike utječu karakteristike roditeljevog djetinjstva. Mnogi su roditelji tijekom djetinjstva doživjeli fizičko zlostavljanje te samim time udarce i pljuskanje smatraju općeprihvaćenom metodom odgoja. Neki drugi uzroci zlostavljanja često su vezani uz stavove i razmišljanja društva, koji imaju utjecaj na stavove roditelja o tome kako odgajati dijete. Rizičnim se čimbenicima mogu smatrati i obrazovni status roditelja, različiti oblici stresa, neki psihički poremećaji poput depresije ili pak socijalni čimbenici i status obitelji (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003).

2.2. Emocionalno zlostavljanje

Emocionalno zlostavljanje uključuje široki spektar ponašanja zlostavljača te razara psihičku stabilnost djeteta, a najčešće podrazumijeva:

„kontinuirano neprijateljsko i/ili indiferentno ponašanje roditelja i drugih koji nastupaju s pozicije moći, na temelju kojeg dijete može zaključiti da je bezvrijedno, nevoljeno, neadekvatno, što oštećuje njegovu emocionalnu stabilnost i psihološki kapacitet, te kratkoročno i/ili dugoročno negativno utječe na njegov razvoj i dobrobit“ (Tomison, Tucci, 1997; Evans, 2002; Iwaniec, 2006; prema Bilić i sur., 2012, str. 118).

Kako bi se djetetova ličnost pozitivno razvijala, potrebno je da ono odrasta u sigurnoj okolini uz puno podrške i motivacije koje mu pruža društvena sredina, osobito obitelj, odnosno roditelji. U takvom će okruženju dijete razviti pozitivne vještine koje će mu pomoći u suočavanju sa životnim problemima i u situacijama kao što su stvaranje socijalnih kontakata, rješavanje stresa i frustracija, razvijanje empatije, vlastito otkrivanje osjećaja, konstruktivno rješavanje problema i slično. S druge strane, u zlostavljajućem se okruženju javljaju poteškoće prilikom razvijanja tih vještina, a njihove se posljedice nerijetko manifestiraju tijekom cijeloga života.

Čimbenici koji definiraju emocionalno nasilje su:

- Učestalost ponavljanja, koje podrazumijeva da ne znači nužno da je dijete zlostavljano ako roditelj jednom ne odgovori na djetetove potrebe, budući da emocionalno zlostavljanje podrazumijeva i uključenost mnogih drugih čimbenika. No, ako negiranje potreba postane učestalo, dolazi do emocionalnog zlostavljanja.
- Komponente aktivnog i pasivnog postupanja karakteristike su emocionalnog zlostavljanja. Iako se pasivno postupanje često zanemaruje prilikom definiranja emocionalnog zlostavljanja, ono ima veliki značaj i ne treba ga povezivati isključivo sa zanemarivanjem. Pasivne komponente postupanja podrazumijevaju nedostupnost roditelja, odnosno uskraćivanje nježnosti i emocija te izostanak roditeljske pomoći kada je ista djetetu neophodna. Aktivne komponente emocionalnog nasilja su vrijeđanje i omalovažavanje djeteta.
- Zlostavljači ne moraju nužno biti roditelji. To mogu biti sve osobe koje prema djeci nastupaju s neke pozicije moći, kao što su nastavnici, drugi članovi šire i uže obitelji, treneri i slično.

- Posljedice zlostavljanja mogu biti kratkoročne i dugoročne. Bez obzira kakve bile, podrazumijevaju emocionalno zlostavljanje ako utječu na djetetov razvoj.
- Uloga prosuditelja, odnosno stručne osobe, vrlo je bitna u procjenjivanju jer određuje koje se komponente smatraju emocionalnim zlostavljanjem.
- Kulturni kontekst koji obuhvaća stavove i vrijednosti zlostavljača te odnos društva prema nasilju (Bilić i sur., 2012).

Iako je emocionalno zlostavljanje dugo vremena smatrano samo posljedicom drugih vrsta zlostavljanja, posljednjih desetljeća ono se izdvaja kao zaseban oblik.

2.2.1. Vrste emocionalnog zlostavljanja

Prema autoricama Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja (2003, str. 4), emocionalno zlostavljanje obuhvaća:

- Odbacivanje djetetovih potreba
- Teroriziranje ili tretiranje djeteta kontinuiranim verbalnim napadajima koji stvaraju klimu straha, napetosti i nesigurnosti
- Ignoriranje i degradiranje djeteta, što uključuje i izostanak pozitivnih stimulacija
- Manipuliranje djetetom u cilju zadovoljenja nekih svojih potreba koje nisu u skladu s djetetovim
- Konstantni sarkazam, ponižavanje
- Podržavanje djetetovog neadekvatnog ponašanja, podmićivanja
- Verbalni napadaj
- Pritisak na dijete da brže odraste, što proizlazi iz roditeljskih potreba koje dijete ne može zadovoljiti zbog faze svog psihološkog razvoja

Kriterije za emocionalno zlostavljanje teško je definirati (Ajduković i Pećnik, 1994) te se upravo zato ono rijetko prijavljuje. Neprijavljivanje emocionalnog zlostavljanja produžuje njegovo trajanje te ostavlja teške posljedice na zlostavljanom djetetu u svim aspektima njegova razvoja, a posebice onom psihičkom.

2.2.2. Prepoznavanje emocionalnog zlostavljanja

Nisko samopouzdanje često ukazuje na emocionalno zlostavljanje. Niti jedno dijete se ne rađa s niskim samopoštovanjem, već ga društvo, okolina i obitelj učine takvim. Emocionalno zlostavljana djeca odvajaju se od svojih vršnjaka, teško izgrađuju odnose s njima i zatvaraju se u sebe, pokušavajući biti neprimjetni. Moguće ih je prepoznati po tjelesnim pokazateljima kao što su nedostatak sna zbog noćnih mora, bolovi u trbuhu ili prsima, bezrazložni plač, gušenje, grčenje, problemi s kontrolom stolice i mokraćne. Najlakši način prepoznavanja takve djece je posredstvom njihova emocionalnog i socijalnog ponašanja. Naime, emocionalno zlostavljana djeca traže odobrenje starijih, ne prihvaćaju prijateljstva i isključuju se iz svih aktivnosti, što se osobito odnosi na igre. Ako se igraju s drugom djecom, čine to na agresivan način, tako da lome i bacaju igračke. Oni ne iskazuju svoje emocije, osobito one pozitivne i u njima možemo prepoznati tugu, strah, nesigurnost i tjeskobu (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003).

2.2.3. Rizični čimbenici

Svaki roditelj smatra da je njegov odgoj najbolji za dijete, ne uzimajući pritom u obzir djetetove potrebe i želje. Autoritarni stil je vrsta roditeljskog odgoja koja uvelike doprinosi emocionalnom zlostavljanju. Roditelji koji podliježu takvom stilu odgoja vrlo su strogi i imaju velika očekivanja od djece, posebno kada je riječ o školskom uspjehu. Isto tako, provode svoj autoritet te neprestano kontroliraju i nadziru dijete, pri čemu takvo ponašanje prevladava nad pokazivanjem osjećaja. Odnos se temelji na podređenosti autoritetu/roditelju te na nagradama i kaznama, uz izostanak podrške, topline i iskazivanja ljubavi prema djetetu (Pernar, 2010).

Psihijatrijski poremećaji i psihičke bolesti zlostavljača također pridonose emocionalnom zlostavljanju. Takve osobe teško se nose sa svakodnevnim situacijama, problemima i stresom te slijedom toga previde dječje potrebe koje, između ostaloga, nisu sposobni zadovoljiti (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja 2003).

Nezaposlenost, ovisnost, smrtni slučajevi i drugi problemi u kombinaciji sa stresom dovode do nepovoljnih odnosa u obitelji, koji posljedično doprinose zlostavljanju

djece. U takvim složenim situacijama roditelji nisu sposobni pružiti djeci potporu i motivaciju, što dovodi do neispunjavanja dječjih emocionalnih potreba (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003).

Stavovi, razmišljanja i vrijednosti određene obitelji često su uvjetovani kulturom u kojoj ista živi, odnosno tradicijom i religioznošću roditelja. Ako su navedeni faktori nepovoljni, mogu uzrokovati raskol u obitelji i neslaganje s djetetovim karakterom te samim time prouzročiti emocionalno nasilje.

2.3. Seksualno zlostavljanje

Seksualno zlostavljanje djece smatra se najtežim oblikom zlostavljanja, a definira se kao:

„a) bilo kakav seksualni čin između odrasle i maloljetne osobe ili dvije maloljetne osobe ako jedna ima moć nad drugom, b) prisiljavanje ili uvjeravanje djeteta na sudjelovanje u seksualnom činu bilo kakve vrste (s kontaktom ili bez kontakta). Seksualni čin tako podrazumijeva ne samo seksualni odnos, nego i ekshibicionizam, izlaganje pornografskom materijalu, voajerizmu te seksualiziranu komunikaciju putem telefona ili interneta, (Bilić i sur. 2012, str.143).

Zlostavljanje se rijetko provodi naglo i nepromišljeno. Djecu, odnosno mlađe adolescente, najčešće se postupno uvodi u čin zlostavljanja. Seksualno zlostavljanje ne podrazumijeva samo jednokratni čin spolnog odnosa s djetetom, nego bilo kakvo uključivanje i promatranje seksualnih aktivnosti, izlaganje djeteta pornografskom materijalu iz različitih izvora, neadekvatno dodirivanje djeteta ili pak davanje sugestivnih seksualnih komentara djetetu (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003).

Kao i kod svih vrsta zlostavljanja, i u seksualnom je zlostavljanju potrebno razlikovati zlostavljajuće od nezlostavljajućeg ponašanja. U tom su određivanju ključna 3 kriterija (Faller, 1993, prema Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003), a to su razlika u moći, razlika u znanju i razlika u zadovoljenju.

- Razlika u znanju pretpostavlja činjenicu da je zlostavljač upućeniji u razumijevanje seksualnih činova nego nezrela žrtva, još uvijek nesposobna za samostalno odlučivanje o takvim pitanjima. Zlostavljanje većinom provode stariji članovi obitelji, koji su napredniji i intelektualno i fizički. Mlađa djeca ne razumiju koncept i posljedice seksualnih činova i zlostavljanja, što je

jedan od razloga zbog kojih zlostavljači djecu postupno uvode u čin zlostavljanja.

- Razlika u moći podrazumijeva da zlostavljač ima autoritet i moć nad žrtvom. Zlostavljač može biti bilo tko iz djetetove okoline tko ima autoritet, primjerice roditelji, nastavnici, treneri ili neki drugi članovi šire ili uže obitelji. Takav seksualni čin nije obostrano započet i izveden (Bilić i sur, 2012).
- Razlika u zadovoljenju je jedan od glavnih kriterija koji određuju seksualno zlostavljanje. Naime, zlostavljač prvenstveno sebe pokušava seksualno uzbuditi, iako u nekim slučajevima pokušava uzbuditi i žrtvu, ali samo zato što to za njega predstavlja svojevrsno uzbuđenje.

2.3.1. Vrste seksualnog zlostavljanja

Seksualno zlostavljanje moguće je podijeliti u pojedine kategorije. Faller (1993, prema Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003, str. 79) predlaže sljedeće:

1. Seksualne aktivnosti bez kontakta
  - Zlostavljač seksualno komentira djetetovo tijelo
  - Zlostavljač pokazuje intimne dijelove tijela djetetu, ponekad uz masturbaciju
  - Voajerizam
  - Zlostavljač pokazuje djetetu pornografske materijale kao što su slike, knjige ili filmovi
  - Zlostavljač nagovara dijete da se skine i/ili masturbira
2. Seksualne aktivnosti uz seksualni kontakt iznad ili ispod odjeće
  - Zlostavljač dodiruje djetetove intimne dijelove tijela
  - Zlostavljač potiče i nagovara dijete da dodiruje njegove/njezine dijelove tijela
  - Trljanje genitalija o tijelo ili odjeću žrtve
3. Seksualne aktivnosti uz penetraciju prstom ili objektom
  - Zlostavljač stavlja prste u djetetovu vaginu ili anus
  - Zlostavljač inducira dijete da penetrira u njegov/njezin anus ili vaginu
  - Zlostavljač stavlja predmet u djetetovu vaginu ili anus

- Zlostavljač inducira dijete da stavi predmet u vaginu ili anus zlostavljača

4. Oralni seks

- Ljubljene jezikom
- Ljubljene i lizanje grudi
- Cunnilingus (lizanje, ljubljene, sisanje vagine ili stavljanje jezika u otvor vagine)
- Fellatio (lizanje i ljubljene penisa)

5. Penetracija penisom

- Vaginalni snošaj
- Analni snošaj
- Snošaj sa životinjama

Zlostavljanje se najčešće odvija između jednog zlostavljača i jedne žrtve, no to nije pravilo. Štoviše, moguće je da u zlostavljanju sudjeluje više zlostavljača i više žrtava. Seksualno zlostavljanje odnosi se i na iskorištavanje djece za dječju pornografiju i dječju prostituciju. Zlostavljači pritom koriste slike i videomaterijal djece za ucjenjivanje ili upotrebu prilikom početka zlostavljanja nove žrtve, kako bi novoj žrtvi pokazali da je to „normalno“. Dječja pornografija koristi se za osobnu upotrebu ili za prodaju i trgovanje (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003).

2.3.2 Prepoznavanje seksualnog zlostavljanja

Čak i kada je riječ o samo jednom seksualnom činu, on na žrtvi može ostaviti trajne posljedice. Zato je bitno pravovremeno prepoznati znakove zlostavljanja i sukladno tomu reagirati. Seksualno zlostavljanje moguće je prepoznati na više načina. Ono podrazumijeva ponajprije fizičke/medicinske znakove. To mogu biti razne infekcije, ozljede intimnih dijelova tijela, problemi s mokrenjem i mjehurom, česte upale grla, menstrualne smetnje i trudnoća (kod starijih djevojčica), naglo dobivanje ili gubljenje na kilaži, skrivanje tijela slojevima odjeće ili defanzivnim govorom tijela. Osim fizičkih znakova, seksualno zlostavljanje podrazumijeva i pojavu emocionalnih i socijalnih znakova poput nekontinuiranog sna zbog noćnih mora, perfekcionizma zbog straha, mokrenja u krevet, povučenosti ili hiperaktivnosti, straha od ostanka s jednim članom obitelji (zlostavljačem), bespomoćnosti, straha od odlaska u krevet,

plača, tjeskobe, straha od zatvorenih vrata i osjećaja da su izdani od okoline. Pritom žrtve u glavi formiraju događaje koji su još gori od onih koji su se zapravo dogodili (F., Bartoszko, A., & Miller, A. 1983, prema Rush, 1984). Žrtve često posežu za opojnim sredstvima poput alkohola ili droge, odaju se neumjerenosti u jelu ili pak prestaju jesti, bježe od kuće, pokušavaju se samoozljuditi te razmišljaju o suicidu ili ga pokušavaju počinuti. Kada je riječ o školskom uspjehu, kod žrtava se također pojavljuju negativni znaci poput manjka koncentracije, izostanaka iz škole, nemogućnosti izražavanja mišljenja, lakog odvlačenja pažnje i sanjarenja. Budući da su žrtve nezrele i neupućene, posljedično razvijaju seksualizirano ponašanje, što podrazumijeva prevelik interes za svoje i tuđe genitalije, često samozadovoljavanje, guranje predmeta u vaginu i anus, prostituciju, oblačenje odjeće koja otkriva previše, upotrebu prostog i neadekvatnog rječnika, strah od presvlačenja na tjelesnom ili pak crteže koji imaju naglašene seksualne detalje (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003).

2.3.3. Rizični čimbenici

Za razliku od drugih vrsta zlostavljanja, kod seksualnog zlostavljanja teško je odrediti točan profil zlostavljača. Rizičnim se faktorima smatraju neadekvatnost roditelja, psihološka nedostupnost roditelja, konflikti, loši odnosi između djeteta i roditelja, ovisnosti o alkoholu i drogi te emocionalno nestabilni roditelji (Binder i McNeil, 1987, prema Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003). Navedeni faktori ne moraju nužno biti zastupljeni, ali oni dovode do toga da se djeca osjećaju nezaštićeno i da nisu zadovoljna sama sobom. To se događa jer im nisu ispunjene osnovne potrebe koje uključuju emocionalne potrebe, potrebe za pažnjom i nježnošću te potrebe za motivacijom i prijateljstvom.

2.4. Zanemarivanje

Svako dijete ima osnovne potrebe koje njegova okolina, prvenstveno roditelji, treba ispuniti kako bi se dijete razvijalo u skladu sa svojom razvojnom dobi. Kada se dječje potrebne uporno zapostavljaju, smatra se da je dijete zanemareno, a to podrazumijeva „propuštanje zadovoljenja djetetovih potreba u mjeri koja znatno utječe na djetetov tjelesni i psihički razvoj. Nije uvijek namjerno i granica kada počinje zanemarivanje nije uvijek potpuno jasna“ (Bilić i sur, 2012, str. 58).

Ignoriranje dječjih potreba ne nanosi djetetu direktne i vidljive ozljede, no zbog dugotrajnosti takvog postupanja i izostanka emocija, takvo ponašanje šteti djetetovom razvoju (Bilić i sur. 2012). Pri prepoznavanju i definiranju zanemarivanja potrebno je poznavati osnovne dječje potrebe (Bilić i sur. 2012).

Prema Bilić i sur. (2012), osnovnim djetetovim potrebama smatraju se fizičke potrebe (primjerena prehrana, stalan smještaj i sigurni životni uvjeti, odjeća primjerena godišnjem dobu te briga o fizičkom zdravlju) i emocionalne potrebe (emocionalni dodir, pogled odnosno dodir roditelja, senzorna i kognitivna stimulacija, emocionalni odnos s djetetom, poštovanje, motivacija, uvažavanje djetetovih ideja i mišljenja te stabilna struktura doma).

2.4.1 Vrste zanemarivanja

Iako se najčešće smatra da zanemarivanje može biti isključivo fizičke prirode, to nije tako. Prema Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja (2003. str. 67), postoje četiri vrste zanemarivanja:

- zdravstveno ili medicinsko zanemarivanje
- fizičko zanemarivanje
- emocionalno zanemarivanje
- obrazovno ili edukativno zanemarivanje

Prvo i po život najopasnije zanemarivanje je ono zdravstveno, koje započinje tijekom trudnoće. Očituje se odbijanjem savjeta stručnjaka, a nastavlja se tijekom djetetova života te podrazumijeva nevođenje brige o bolesti, ozljedama djeteta, redovnom cijepljenju, sistematskim pregledima i pregledima obiteljskog liječnika.

Fizičko zanemarivanje nerijetko utječe na rast i razvoj djeteta. Ono podrazumijeva zanemarivanje djetetovih potreba kao što su potreba za adekvatnom i raznovrsnom prehranom, prikladnom odjećom te sigurnim smještajem. Neadekvatna hrana pretpostavlja brzu hranu, puno sokova i nedovoljan unos voća i povrća te može uvelike utjecati na fizički razvoj djeteta, a posebice na njegovo zdravstveno stanje. Pritom je potrebno utvrditi hrani li se dijete svaki dan nezdravo ili ponekad konzumira nezdravu hranu, što se ne smije odmah smatrati zanemarivanjem (Bilić i sur, 2012). Neadekvatno stanovanje također je oblik zanemarivanja te podrazumijeva neadekvatnu temperaturu za određeno godišnje doba, zatim nedostupnost struje te hladne i tople vode, kao i nedostatak odgovarajućeg prostora za spavanje, jelo i učenje. Prilikom procjenjivanja adekvatnog smještaja potrebno je biti pažljiv i dobro procijeniti jesu li ispunjeni minimalni uvjeti, budući da siromaštvo ne mora nužno značiti zanemarivanje. Također je bitno obratiti pažnju na djetetovu kulturu i njegovo porijeklo. Važan faktor koji može upućivati na zanemarivanje su djetetove ozljede. Pritom je potrebno odrediti je li se dijete ozlijedilo nenamjerno, u igri, ili se ozlijedilo zbog propusta roditelja. Roditelji bi svakako trebali pripaziti da ne dovode dijete u opasne situacije, da ga ne izlažu pasivnom pušenju i oštrim predmetima, da ga osiguraju pojansom u automobilu i slično (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003).

Emocionalno zanemarivanje, prema Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja (2003), uključuje pasivan ili agresivan stav odraslih prema djetetovim emocionalnim potrebama. Takvo zanemarivanje bitno utječe na djetetov razvoj, posebice na osjećaj prihvaćenosti i sigurnosti, a njegova definicija zavisi o kulturalnim stavovima. Emocionalno zanemarivanje ostavlja najdublje tragove na djetetu jer roditelji nemaju interesa za dječje ideje, ne podržavaju ih, ne ispunjavaju njihove želje i potrebe, a dijete se pritom osjeća izolirano i odbačeno. Isto tako, roditelji ne vode računa o djetetovim osjećajima, dijete dovode u neugodne situacije, ne pokazuju nikakve osjećaje prema djetetu, ni pozitivne ni negativne. Pritom su u potpunosti hladni i djeci brane da se druže s vršnjacima ili prijateljima izvan svoje kuće.

Obrazovno, odnosno edukativno zanemarivanje podrazumijeva niz aktivnosti u kojima roditelj ne pruža podršku i pomoć djetetu u školi. Naprotiv, tjera ga i/li podupire u izostajanju iz škole ili takvo ponašanje u potpunosti ignorira, ne osigurava mu nužni pribor za školovanje, izbjegava roditeljske sastanke, informacije i pozive iz

škole. Takvo dijete gubi interes za školski sadržaj i aktivnosti koje se provode u školi, izostaje s nastave te ne poštuje ili odbija slušati nastavnika (Bilić i sur., 2012).

2.4.2. Prepoznavanje zanemarivanja

Kako bi se pravodobno reagiralo i spriječilo zanemarivanje, važno je prepoznati znakove zanemarivanja djeteta i razgovarati s roditeljima. Zanemarena djeca često imaju problema sa zdravljem poput alergija ili nekih promjena na koži, vrlo su mršava i ne nose odgovarajuću odjeću (ne odijevaju se sukladno vremenskim prilikama ili odijevaju premalu/preveliku i prljavu odjeću). Nadalje, takva su djeca nesigurna i teško ostvaruju komunikaciju i prijateljski odnos sa svojim vršnjacima. Teško ili gotovo nikako ne iskazuju emocije, često mijenjaju raspoloženje i pokazuju agresivnost ili nezainteresiranost. Na razini školskog uspjeha imaju vrlo slabe ocjene, ne mogu se koncentrirati na nastavu te nerijetko neopravdano izostaju (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003).

2.4.3. Rizični čimbenici

Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja (2003) izdvajaju tri rizična kriterija koja utječu na zanemarivanje djece, a to su socijalni, roditeljski i dječji kriterij. Socijalni kriterij podrazumijeva siromaštvo, odnosno socijalni status obitelji. Siromaštvo ne mora nužno značiti zanemarivanje, budući da i siromašne obitelji mogu osigurati djeci adekvatnu pomoć. Materijalni nedostatak je samo jedna od predispozicija zanemarivanja jer može dovesti do raskola i neslaganja u obitelji, što uzrokuje izolaciju djeteta i članova obitelji. Drugi rizični kriterij je roditeljski kriterij koji uključuje prerano roditeljstvo te nespremnost za preuzimanje uloge majke ili oca, što često dovodi do zanemarivanja djeteta. Takvi roditelji nisu dovoljno zreli i samim time ne mogu ispuniti dječje potrebe bez pomoći i podrške okoline. Pod roditeljske kriterije također spadaju i psihička oboljenja te ovisnosti roditelja, osobito majki, koje ne shvaćaju potrebe djeteta i ne mogu ih ispuniti. Posljednji rizični kriterij je dječji kriterij koji podrazumijeva karakter i neka posebna obilježja djeteta. To su, primjerice, djeca s posebnim potrebama, s teškim ili kroničnim bolestima i djeca posebnog temperamenta.

3. Posljedice zlostavljanja

Sve vrste zlostavljanja imaju vrlo negativne posljedice koje se manifestiraju na različite načine. Posljedice zlostavljanja mogu biti kratkoročne i dugoročne, a ozbiljnost tih posljedica ovisi o dobi djeteta, vrsti zlostavljanja, njegovoj kontinuiranosti i intenzitetu (Bilić, 2011). Kratkoročne posljedice nastaju odmah nakon zlostavljanja, dok dugoročne traju jedan duži period u životu žrtve. Prema Bilić i sur. (2012), neke od kratkoročnih posljedica su nisko samopoštovanje, ljutnja, agresija, poremećaji privrženosti, pesimistično gledanje na budućnost, modrice, opekotine, hematomi i dr. Iako kratkoročne posljedice nisu zanemarive, dugoročne su ipak nešto teže. Najčešće dugoročne posljedice su depresivnost, suicidalnost, sklonost ovisnostima, niže samopoštovanje, problemi u odnosima s drugim ljudima i reviktimizacija.

Zlostavljanje djece u njihovom djetinjstvu ima posljedice na pet međusobno povezanih područja. To su neurološki i intelektualni razvoj, školski uspjeh i životna očekivanja, socio-emocionalni razvoj, socijalni odnosi i ponašanje te mentalno zdravlje u cjelini (Ajduković, 2001). Na području neurološkog i intelektualnog razvoja javljaju se smanjene sposobnosti jezične komunikacije i teškoće u govornom razvoju. Naime, djeca nailaze na poteškoće u rješavanje i shvaćanju jednostavnih problema, što dovodi do problema u školskom uspjehu, čestih izostajanja iz škole i smanjenja životnih očekivanja. Na razini socio-emocionalnog razvoja pojavljuju se posljedice kao što su nisko samopoštovanje i samopouzdanje, nemogućnost kontrole agresivnosti i nekih drugih negativnih osjećaja te depresija i osjećaj nemoći. Zlostavljana djeca vrlo teško grade socijalne odnose, osobito s vršnjacima, i nepovjerljiva su prema starijim osobama. Većinom se ponašaju agresivno ili pak povučeno i prepuštaju se pojedinim ovisnostima i delikvenciji. Njihovo mentalno zdravlje u cjelini je narušeno i ponašaju se samodestruktivno i samokritično. Kod takve djece prevladavaju osjećaji straha, tjeskobe, nemoći, usamljenosti i tuge pa se poneki okreću samoranjavanju i ovisnostima (Ajduković, 2001).

Uz sve prethodno navedene posljedice vezane uz razne aspekte razvoja djeteta, nikako ne smijemo zaboraviti na onu najtežu od koje se ne može oporaviti, a to je smrt, odnosno ubojstvo djeteta.

4. Dječji crtež kao pokazatelj doživljenog nasilja

Likovna izražajnost zlostavljanog djeteta razlikuje se od izražajnosti druge djece. Dijete svoje misli, doživljaje, emocije i strahove prenosi na papir te tako uspostavlja komunikaciju s vanjskim svijetom. Prepoznavanje specifičnih obilježja crteža zlostavljane djece važna je kompetencija učitelja, koji je ponekad jedina osoba od povjerenja na koju se dijete može osloniti. „Svoj odnos s likovima iz priče ili stvarnog života dijete ima potrebu izraziti crtežom. Ti crteži nastaju spontano i snažni su nositelji poruka koje dijete šalje odraslima“ (Vidović 2015, str. 22).

Dijete će svoje osjećaje izraziti crtežom kada zbog straha ili nepovjerenja nedostaje komunikacija između djeteta i odrasle osobe. Crtež odrasloj osobi može biti pokazatelj unutarnjeg stanja djeteta i iz njega se mogu iščitati dječji stavovi, strahovi, sukobi i osjećaji te odnosi s članovima obitelji. Djeca najčešće crtaju stvari koje obilježavaju njihovu svakodnevicu i ono što oni smatraju važnim. Odrasli često sami tumače ono što su djeca nacrtala i pritom ne razgovaraju s njima o stvarnom značenju crteža. Žrtve nasilja tada razvijaju još veći strah i nelagodu, budući da smatraju da ih odrasli ne shvaćaju ozbiljno. Zato je iznimno važno s djecom voditi razgovor o tome što im određeni crtež predstavlja i znači (Duftnersm, 2002).

Nekada se smatralo da djeca ne bi trebala govoriti o svojim traumatskim iskustvima kako ih ne bi ponovo proživljavala, ali danas je poznato da put do oporavka podrazumijeva izražavanje strahova i briga (Škrbina, 2013). Dijete detaljnije na crtežu može u potpunosti prikazati svoje traumatično iskustvo te, kada ga nacrtala na papiru, može osjetiti svojevrsno olakšanje koje će kasnije potaknuti odgovaranje na pitanja o tome što se dogodilo (Škrbina, 2013). Crtež također može dočarati kako dijete vidi svoj odnos s okolinom i obitelji te kako razmišlja o nekim događajima.

Seksualno zlostavljanoj djeci zlostavljač najčešće prijeti da moraju čuvati „tajnu“ te im zabranjuje da pričaju o njoj, što im može predstavljati veliki problem. Upravo je zato takvoj djeci iznimno važan crtež kao sredstvo komunikacije, budući da svoje iskustvo ne mogu verbalizirati. Crtež im pomaže u procesu svladavanja tog iskustva i ujedno predstavlja prvi korak u iznošenju unutarnjeg stanja drugoj osobi. Iako to ne pokazuje, dijete ima izrazitu želju da osoba od povjerenja shvati njegov crtež i da s njim o tome razgovara (Škrbina, 2013).

Žrtvama crtež predstavlja bijeg od vlastite realnosti. Kada dijete crtežom izrazi svoj odnos prema zlostavljajućem događaju, ono osjeća stupanj olakšanja koji na njega djeluje smirujuće. Žrtva nerijetko ima blokadu prilikom razgovora o zlostavljanju, no kada te misli i osjećaje prenese na crtež, dobiva određeni osjećaj kontrole. Navedeni joj osjećaj pomaže verbalizirati zlostavljajući događaj i njegove detalje, koji postaju precizniji i strukturiraniji. Dijete na taj način napušta svoje pasivno mjesto i aktivno iznosi traumatsko iskustvo, a iznošenje tog iskustva pruža mu osjećaj sigurnosti i smanjuje anksioznost i depresivnost (Bilić, 2011).

Također treba pripaziti na to crtaju li djeca pojedine teme kako bi zabavili i animirali drugu djecu ili traže pomoć. Takvo se što može prepoznati po učestalosti crtanja određene teme. Ako je ona crtana jednom, vjerojatno nije nužno odmah tražiti stručnu pomoć, no ako se ista tema ponavlja nekoliko puta te se na crtežu pojavljuju isti simboli, potrebno je potražiti pomoć stručnjaka.

Postoje tri glavna uzroka zbog kojih se djeca koja su doživjela nasilje lakše izražavaju kroz crtež nego verbalizacijom. To su:

1. „Žrtve nasilja imaju strah i sram govoriti o tome te se boje ponovnog proživljavanja nasilja, a crtež im je bijeg od toga
2. Žrtve imaju oskudan vokabular, preskaču dijelove te govore ne znam i ne sjećam se.
3. Prema novijim istraživanjima, problem verbalizacije nalazi se na neurološkoj razini te postoje dvije funkcije memorije, eksplicitna i implicitna (Steel 2008, prema Bilić 2011). U implicitnoj se memoriji pohranjuju traumatska iskustva, mirisi, dodiri i sve ono što smo vidjeli i čuli. Implicitna memorija nije vezana uz jezičnu funkciju i zato žrtve najčešće ne mogu opisati što im se točno dogodilo. Eksplicitna funkcija vezana je uz verbalizaciju te se na toj razini iskustva lakše izražavaju i mogu se opisati riječima. Traumatska iskustva ostaju na razini simbola te ih je zato lakše izraziti crtežom.“ (Bilić, 2011, str. 116)

Prilikom izražavanja crtežom, djeci ne treba davati primjer koji će preslikati i precrtati jer ne smiju smatrati da njihov crtež treba izgledati kao prikazani model. Djeci se obično savjetuje da nacrtaju nešto po vlastitoj želji ili ih se potakne da crtaju na određenu temu. To mogu biti kuća, obitelj ili vlastiti portret, a pažnju nakon crtanja treba obratiti na detalje i odnos među likovima (Kondić i Dulčić, 2009).

Potrebno je razgovarati s djetetom prilikom tumačenja crteža i pritom poznavati djetetove faze razvoja crteža. To su faza šaranja, faza shema, faza razvijene sheme te faza oblika i pojava. Navedene se faze ne mogu strogo vezati uz djetetove godine, ali se mogu prepoznati kroz crtež. Pomoću navedenih faza moguće je zaključiti razvija li se dijete u skladu sa svojim godinama ili je bilo izloženo zlostavljanju koje je utjecalo na njegov razvoj.

Faza šaranja prisutna je od prve do treće godine djetetova života te podrazumijeva korištenje nepravilnih krugova i crta, zbog nedovoljno razvijenih motoričkih sposobnosti. Iduća je faza shema koja traje od treće do šeste godine i u kojoj je naglašena namjera djeteta da nešto prikaže, primjerice objekte iz svakodnevnog života. Faza razvijene sheme prisutna je od pete do osme godine, a za nju je karakteristično da djeca crtaju objekte upotpunjene detaljima. U zadnjoj fazi, koja se naziva fazom oblika i pojava, djeca precizno crtaju oblike i pojave te prikazuju odnos u prostoru (Petrač, 2015).

4.1. Specifičnosti crteža zlostavljane djece

Crteži zlostavljane djece uvelike se razlikuju od crteža djece koja odrastaju u zdravoj i normalnoj okolini. Kada slobodno crtaju, bez zadanog zadatka, zlostavljana djeca ponavljaju određene teme i izražavaju se na specifičan način. Istraživanjima su utvrđene neke specifičnosti crteža zlostavljanje djece. Prema Bilić (2011), to su:

1. Ljudska figura - crtanje ljudske figure može puno otkriti o djetetovim osjećajima i njegovom odnosu s članovima obitelji ili nekim drugim figurama. Crtanje umanjenog vlastitog lika na dnu stranice može ukazivati na nisko samopoštovanje, odnosno na osjećaj manje vrijednosti, dok prevelik vlastiti lik ukazuje na izraz samodopadljivosti (Kondić i Dulčić, 2009). Thomas i sur. (1989, prema Škrbina, 2013) zaključuju da djeca osobe koje smatraju zlima i one s kojima nisu bliska crtaju u umanjenoj verziji, dok osobe koje smatraju dobrima i bliskima crtaju u većim proporcijama. Seksualno zlostavljana djeca crtaju najbizarnije crteže ljudskih figura. U njihovim je crtežima moguće primijetiti naglašavanje detalja pojedinih intimnih dijelova tijela ili pak nedostatak tih dijelova, što predstavlja

poricanje nasilja. Otpor prema seksualnom zlostavljanju pokazuju crtanjem skupljenih nogu, što je posebna značajka zlostavljanih djevojčica.

Škrbina (2013) navodi da način crtanja udova također ima posebnu ulogu u prepoznavanju nasilja. Naime, ako dijete nacrtá kratke ruke na ljudskoj figuri, znači da odbija socijalne kontakte, povlači se u sebe i strahuje. Kada pak crta velike dlanove, iskazuje agresivno ponašanje i ljutnju, a ako sjenča dlanove, ukazuje na strah od nekih aktivnosti za koje su potrebne ruke, poput fizičkog zlostavljanja.

2. Vlastito lice koje crta zlostavljano dijete, „izražava nesvjesno osjećaje mržnje, straha, nesigurnosti, zbunjenosti i agresivnosti“ (Kondić i Dulčić 2009, str. 8). Takva djeca crtaju detalje poput suza ili bezizražajnih očiju, čime otkrivaju bol odnosno krivnju. Briggs i Legman (1985, prema Bilić 2011) navode da izostanak usta na crtežu ili crtanje ravnih usta upućuju na zlostavljanje ili na čuvanje tajni, a velika okrugla usta odaju seksualno zlostavljanje.

Sjenčanje lica ukazuje na anksioznost, nisko samopoštovanje i nisko mišljenje o sebi te tjeskobu, koja je vrlo vjerojatno vezana uz neke prošle događaje.

Križanje očiju predstavlja dijete koje je neprijateljski nastrojeno prema drugima. Ono je pritom agresivno i ljuto i ne želi se ponašati u skladu s normama koje mu je njegova okolina odredila (Škrbina, 2013). Ako dijete na crtežu u potpunosti izostavlja oči, znači da je usamljeno i da se odbija suočiti sa svojom okolinom i problemima. Prema Škrbini (2013), izostavljanje nosa implicira povučenost, sramežljivost, bespomoćnost i nisko samopoštovanje, kao ključne posljedice i pokazatelje nasilja.

3. Crteži obitelji najbolji su pokazatelj može bitnog nasilja. Kada dijete crta svoju obitelj, iz samog je crteža moguće prepoznati njegove odnose s pojedinim članovima. Nerijetko na tim crtežima djeca izostavljaju članove obitelji koji su najčešće zlostavljači ili pak prenaglašavaju ili smanjuju figure koje predstavljaju njihov odnos s tim članom obitelji (Bilić, 2011).
4. Kako crtež obitelji, tako i crtež kuće može biti dobar indikator u prepoznavanju nasilja. Kuće zlostavljane djece najčešće su naglašene nijansama crvene boje te su na njima istaknuti detalji kao što su klinasti prozori, vrata i veliki dimnjak (Cantlay, 1996, prema Bilić 2011). Seksualno

zlostavljana djeca „imaju tendenciju da izostave spavaću sobu ili je bizarno prikazuju „ (Brooke, 2007, prema Bilić, 2011).

5. Crteži stabala koja su mrtva ili su krošnje na njima odvojene obično su znak seksualnog zlostavljanja, osobito kada je riječ o dječacima, koji time nesvjesno ukazuju na povredu muškosti (Kaufman i Wohl 1992, prema Bilić, 2011).
6. Zlostavljana djeca svoju okolinu najčešće prikazuju nevremenom, tamnim nebom i sjenčanjem te kišom. Nevrijeme pritom predstavlja neku prijatnu od koje dijete strahuje.
Kaufman i Wohl (1992, prema Bilić, 2011) naglašavaju da crtanje oblaka preko ljudske figure upućuje na seksualno zlostavljanje.
7. Specifični crteži kao što su crteži klaunova kod djevojčica ukazuju na izraz straha koji se nalazi ispod boje, odnosno šminke. Dječaci pak mogu crtati sportske kacige koje im služe kao zaštita, odnosno kao znak prikrivanja (Kelley, 1984, prema Bilić, 2011).

Prethodno navedene specifičnosti ukazuju na činjenicu da se crteži zlostavljane djece uvelike razlikuju od crteža ostale djece. Naime, korištenje detalja i prikazi odnosa sa zlostavljačima i drugim članovima obitelji nisu specifični za crteže njihovih vršnjaka. Interes za djetetov crtež najbolje je iskazati samim razgovorom s djetetom, pri čemu je moguće saznati mnogo detalja. Crtež se nikako ne smije tumačiti izolirano, već može biti polazišna točka razgovora u kojem će dijete otkriti kako doživljava crtež. Takav razgovor može učvrstiti odnos između učitelja i djeteta te pomoći djetetu da prebrodi strah od iznošenja vlastitih osjećaja i proživljenog traumatičnog iskustva.

4.2. Boje i njihov značaj u dječjem crtežu

Boje oduvijek imaju određeni značaj i različit utjecaj na ljude. Neke boje na ljude djeluju smirujuće, neke agresivno, a neke pak asociraju na snagu, strah, žalost, nemoć i slično (Škrbina, 2013). Značenje boja posebno je interesantno slikarima, psiholozima i učiteljima. Iako boje mogu mnogo reći o unutarnjem stanju djeteta, nikada ih se ne smije gledati izolirano. Svaka osoba subjektivno doživljava boje i ima drugačiji odnos prema njima. Međutim, svi se slažu da boje imaju veliki utjecaj na ponašanje pojedinca.

Djeca nerijetko povezuju boje sa svojim osjećajima i unutarnjim stanjem. Pritom boje percipiraju tek od četvrte godine života, ali tada još uvijek nisu sposobni povezivati boju sa stvarnim predmetima. Od sedme do devete godine života koriste boje povezane s predmetima, a do četrnaeste godine povezuju boju s emocijama (Škrbina, 2013). Cimbalo i sur. (1978, prema Škrbina, 2013) istraživanjem su utvrdili da djeca sretno prizore najčešće prikazuju žutom, narančastom, zelenom i plavom bojom, a one tužne smeđom, crnom i crvenom. Prema Kondić i Dulčić (2009), plava je boja koju i djeca i odrasli najčešće koriste jer pobuđuje dojam mira i vječnosti, a kod djece izražava potrebu za druženjem. Crvena boja je druga najčešća boja te ona označava borbenost i strast. Prekomjerno korištenje crvene boje može označavati uznemirenost i prikrivenu agresiju kod djece. Nadalje, zelena boja ima smirujući efekt i znak je optimizma u dječjem crtežu. Ipak, može se protumačiti i kao znak potiskivanja odnosno skrivanja emocija. Žuta boja podrazumijeva živahnost i aktivnost te ljubomoru i nesigurnost, a koriste je djeca koja su sretna i djetinjasta. Crna boja, kako kod odraslih tako i kod djece, prikaz je žalosti i depresije, nečega skrivenog, beživotnog i tužnog. Uz crnu boju ostale boje lakše dolaze do izražaja. Ona implicira strah, usamljenost i agresivnost kod djece koja ju koriste. Pritom njihovi crteži ne sadrže druge boje, a kada ih ipak upotrijebe, taj će čin upućivati na određenu krizu (Kondić i Dulčić 2009). Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja (2003) navode da nesigurna djeca najčešće crtaju olovkom i blijedim bojama.

5. Analiza crteža zlostavljane djece

Dječja likovna izražajnost vrlo je važna u ranom prepoznavanju nasilja. Analizom nekoliko dječjih radova bit će prikazani elementi po kojima se može prepoznati nasilje. Dakako, spomenuti elementi moraju se ponavljati nekoliko puta kako bi se utvrdilo da je zaista riječ o nasilju. Pritom je potrebno razgovarati s djecom o tome što je prikazano na crtežu i kako ga oni doživljavaju. Također je potrebno uzeti u obzir i ostale informacije o pojedinom djetetu.

Crteže koji će biti prikazani u ovom diplomskom radu crtala su djeca predškolske dobi i djeca nižih razreda osnovne škole, u dobi od četiri do deset godina. Crteži su uzeti na uzorku dviju osnovnih škola (OŠ Žuti brijeg i OŠ Sesevski Kraljevec) i jednog dječjeg vrtića (područni vrtić „Duga“ u Sesevskoj Sopnici). Crteži su nastali u svibnju 2020. godine.

Crteže koji su predmet analize nacrtala su djeca koja potječu iz problematičnih obitelji. Kada su crteži bili gotovi, analiziralo se u kojim crtežima se pojavljuju specifičnosti, teme i boje koje su odgovarajuće crtežima zlostavljane te se nakon toga razgovaralo s učiteljicama i odgojateljicama o tome što one znaju o odnosima u obitelji djece čiji su crteži analizirani. Nakon crtanja i razgovora s učiteljicama i odgojateljicama proveden je i indirektan intervju s djecom čiji su radovi analizirani.

Analiza obuhvaća crteže koji tematiziraju vlastitu obitelj i vlastitu kuću, odnosno dom. Djeca su mogla sama izabrati tehniku crtanja.

Svi su crteži objavljeni anonimno, uz izjavu i dopuštenje roditelja.

Crtež 1.

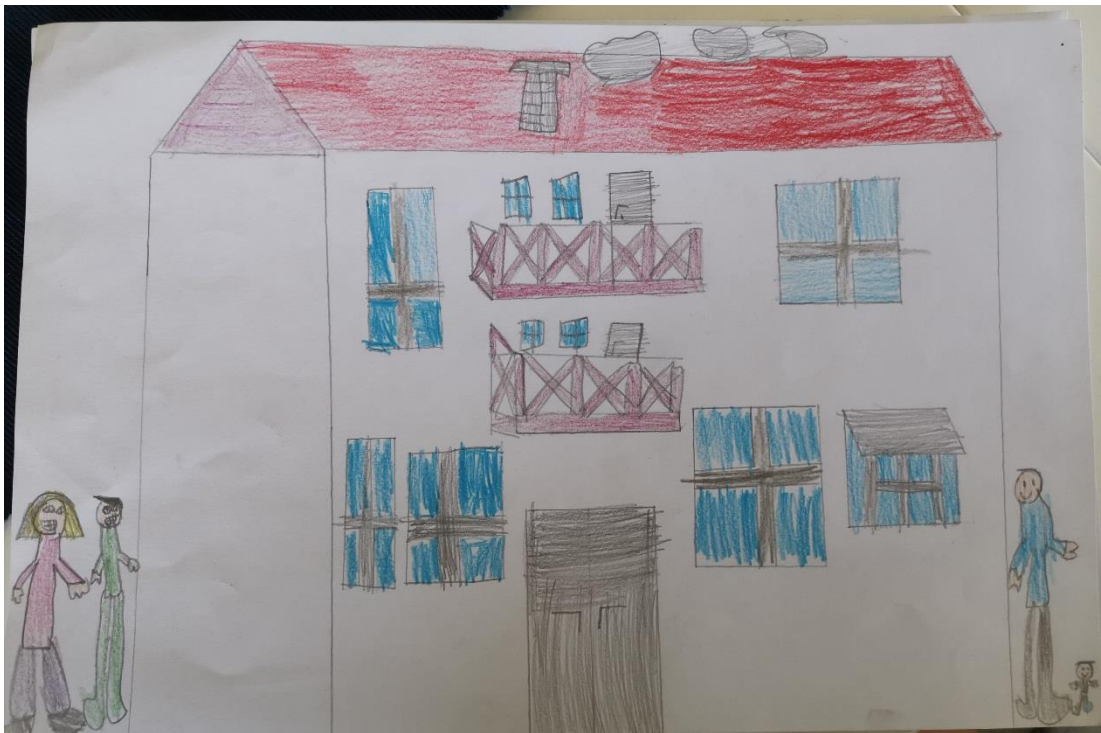
(Crtež M.K. – 8 godina)

Na crtežu djeteta M.K., na temu vlastite obitelji i doma, uočljiv je izostanak jednog ili više članova obitelji. Takvo što može ukazivati na odnos djeteta s tim članom te njegovu važnost u djetetovom životu. Izostavljanje člana obitelji također može biti upozorenje na to da je upravo taj član zlostavljač. Dijete je nacrtalo dva lika, koji predstavljaju njega i oca, budući da otac radi od kuće te s djetetom provodi većinu vremena.

Na crtežu prevladavaju nijanse crvene boje koje mogu upućivati na djetetovu uznemirenost i na prikrivenost nekih osjećaja.

Iz razgovora s djetetom zaključujem da se radi o djetetu koje je zanemareno od majke. Naime, ona nije zainteresirana za djetetove potrebe, osobito u školskom kontekstu, što se može povezati s izostavljanjem majke s obiteljskog crteža. Dijete u razgovoru također ističe strah od majčine reakcije, što uključuje i aktivnu komponentu emocionalnog zlostavljanja, odnosno ljutnju i omalovažavanje te zato dijete na crtežu prikazuje samo svog oca te svoj odnos s njim.

Crtež 2.

(Crtež I.M. – 8 godina)

Dijete na crtežu vlastite obitelji i kuće prikazuje četiri figure, od kojih je jedna vidljivo manja u odnosu na ostale. Iz razgovora s djetetom moguće je zaključiti da se radi o vlastitom liku. Mala vlastita figura na dnu stranice ukazuje na osjećaj nesigurnosti i neadekvatnosti, odnosno na osjećaj manje vrijednosti u odnosu na druge članove obitelji, točnije roditelje i brata.

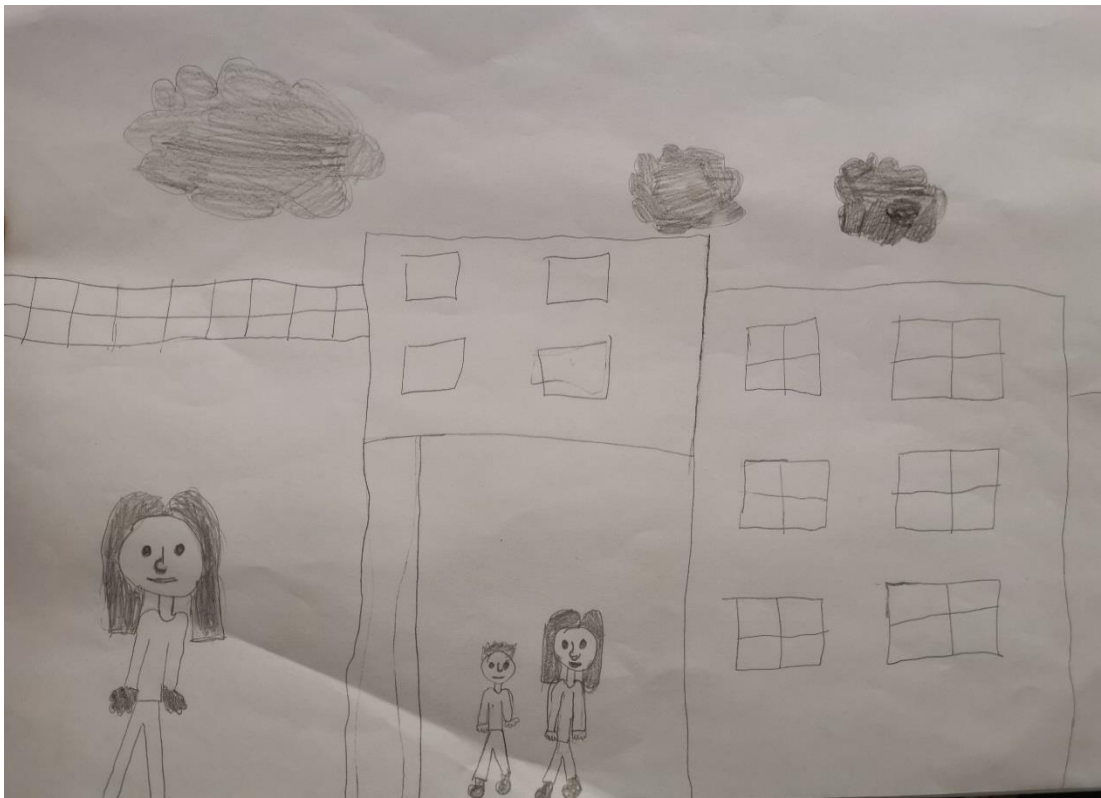
Na svim figurama može se primijetiti izostanak nosa, što ukazuje na povučенost, sramežljivost, bespomoćnost i nisko samopoštovanje. Svi ovi znakovi mogu upućivati na zlostavljanje djeteta.

Kao simbol zlostavljanja može se protumačiti i dim koji izlazi iz dimnjaka, a čiju važnost dijete naglašava i u razgovoru.

Razgovor koji je vođen s djetetom ukazuje na strah od reakcija svih članova obitelji, osobito starijeg brata, i to na razini emocionalnog zlostavljanja.

Crtež 3.

(Crtež K.L. – 7 godina)

Temu vlastite obitelji i doma djetete K.L. prikazuje naglašavanjem jedne figure koja je veća od ostalih te odvajanjem te figure od drugih dviju. Iz razgovora saznajemo da se radi o figuri oca. Sjenčanje njegovih ruku najčešće je znak fizičkog zlostavljanja, a popravljane crteža, koje je u ovom slučaju moguće uočiti na mnogim mjestima, ukazuje na samokritičnost i preveliku discipliniranost. Ravna usta na svim figurama mogu se protumačiti kao čuvanje određene tajne. Također, djetete je nesigurno izjavilo da su oblaci prikazani na crtežu jer je prethodnoga dana bilo nevrijeme, što nije točna činjenica. Crni i tamni oblaci sugeriraju zlostavljanje djeteta, osobito ako se takva tema ponavlja. Zlostavljana djeca često se koriste lažima kao sredstvom obrane i to zbog straha od kazne. Ponekad je njihova šutnja uvjetovana očekivanjem zlostavljača ili pak strahom od mogućeg razočaranja roditelja. Djetete pritom teži udovoljavanju njihovim zahtjevima. Zadatak je bio nacrtati obitelj i vlastiti dom, onako kako oni žele i tehnikom koju su sami mogli izabrati. Na ovom je crtežu moguće primijetiti izostanak boja i korištenje isključivo olovke, što ukazuje na djetetovu nesigurnost. Razgovor s djetetom ne odaje direktno fizičko zlostavljanje, ali se može primijetiti strah od očeve figure.

Crtež 4.

(Crtež S.S. – 5 godina)

Zadatak je bio nacrtati vlastitu obitelj i dom.

Na licima dviju figura, točnije djeteta i njegovog brata, moguće je uočiti suze koje se povezuju s osjećajem krivnje i boli. Jedna je figura posebno preuveličana, a razgovor otkriva da se radi o ocu. Skrivanje ispod predmeta može se protumačiti kao obrambeni mehanizam. Na licu svih sudionika moguće je uočiti izostanak nosa, što može upućivati na sramežljivost, strah i nisko samopoštovanje. Također je moguće primijetiti ravna usta, koja su obično znak čuvanja tajni. Crtajući svojeg oca, dijete koristi žarko crvenu boju koja implicira agresiju. Također, na sebi koristi plavu boju koja može biti znak nedostatka društva i socijalnog okruženja.

Vidljivo je da majčin lik gotovo u potpunosti izostaje s crteža, a dijete u razgovoru objašnjava da joj se vide samo noge jer „gleda televizor“, što može upućivati na ignoriranje zlostavljanja i zanemarivanje s majčine strane. Dijete je odgovaralo na pitanja jednom riječju, najčešće s „da, ne, tu, eto“, a prije svakog odgovora uzimalo je dugu pauzu i razmišljalo o tome što će reći.

Crtež 5.

(Crtež T.K. - 5 godina)

Dijete T.K. koje je nacrtalo crtež na temu obitelji i svojeg doma ima selektivni mutizam i nije htjelo odgovarati na pitanja te stoga nije bilo smisla dalje inzistirati. Iz tog je razloga crtež analiziran bez razgovora.

Promatranjem crteža prvenstveno se može uočiti korištenje samo dviju boja, smeđe i crne. Te boje predstavljaju depresiju i žalost, odnosno nešto tužno. Crtež ne obuhvaća cijelu površinu papira, nego samo jedan manji dio njegove cjelokupne površine. Figure koje se nalaze na njemu većinom su osjenčane, što ukazuje na djetetovu anksioznost. Jedna je figura osobito naglašena i neproporcionalno veća od svih ostalih. Nažalost, bez razgovora nije moguće zaključiti o kojem se članu obitelji radi. U obje figure s lijeve strane osjenčani su dlanovi, što može upućivati na fizičko zlostavljanje. Isto tako, dlanovi su kod jedne figure preuveličani. Crtež se nalazi između apstrakcije i konkretnosti, što govori o unutarnjem emocionalnom konfliktu kod djeteta.

Crtež 6.

(Crtež H.Š. –10 godina)

Na crtežu teme vlastite obitelji i kuće, prvo što je moguće primijetiti na jesu izrazi lica svih figura. Roditeljima su usta velika i okrugla. Također, roditeljske su figure neprijateljski pozicionirane i okrenute prema djetetu. Na očevom licu izražena je posebna ljutnja, prikazana ravnim i čvrstim crtama iznad glave. Dijete je samo sebe nacrtalo sa suzama na licu, koje impliciraju uznemirenost, tugu, bol i osjećaj krivnje. Izostajanje nosa kod djeteta može se tumačiti kao povučenost, sramežljivost, bespomoćnost i niska razina samopoštovanja. Mrtva stabla mogu ukazivati na seksualno zlostavljanje, no s tim moramo biti jako oprezni jer jedna specifičnost na crtežu ne mora odmah potvrđivati tu tezu. Indikator zlostavljanja na ovom crtežu je i sjenčanje tla i neba.

Razgovor s djetetom je ubrzo prekinut jer na pitanje „Što mama i tata rade na crtežu?“ dijete postaje jako uznemireno i počinje plakati. Stoga nisam inzistirala na daljnjoj konverzaciji. Naime, djecu se nikako ne smije nagovarati na pričanje o nasilju ako sama nisu spremna razgovarati o toj temi.

6. Art terapija

Poseban oblik terapije koji pomaže zlostavljanoj djeci prebroditi doživljene traumatične događaje naziva se Art terapija, a nju definiramo kao „integrativni, dubinsko-psihološki i hermeneutički pristup koji obuhvaća uporabu različitih elemenata umjetnosti s ciljem unaprjeđenja zdravlja i bržeg oporavka pojedinca“ (Škrbina, 2013, str. 45).

Ona djeluje na kvalitetu života i pomaže na putu do ozdravljenja pomoću neverbalnih misli i osjećaja, posredstvom različitih umjetnosti. Uz pojam art terapije veže se i pojam ekspresivna art terapija koja prednost daje osjećajima, odnosno izražavanju pojedinca uz neki kreativni medij (Škrbina, 2013).

Crtež u radu s djecom može puno reći o njihovom unutarnjem stanju, ali art terapija ne pomaže samo djeci koja su zlostavljana, nego i djeci koja imaju problema s ponašanjem ili nekim psihičkim bolestima. Uz crtež, art terapija podrazumijeva i druge kreativne medije u radu s djecom koja imaju bilo kakvih problema. Art terapija ima značajnu ulogu u radu sa zlostavljanom djecom, a pritom je važno da izvođači budu educirani i da poznaju koncepte art terapije kako bi mogli uspješno raditi sa zlostavljanom djecom. Crtanjem djeca reduciraju napetost, ali važno je da ih terapeuti usmjere na zadatke kao što su naprimjer: „Nacrtaj neku sliku. Nacrtaj mi sebe. Nacrtaj mi sliku čovjeka. Nacrtaj sliku svoje obitelji. Nacrtaj mi sliku kad tvoja obitelj nešto radi“ (Škrbina, 2013, str. 131).

Ako postoje problemi s verbalizacijom crteža, odnosno detalja na njemu, terapeut daje neke od idućih zadataka: „Nacrtaj mi sliku (identificiranog zlostavljača). Nacrtaj mi sliku gdje se (zlostavljanje) dogodilo. Nacrtaj mi sliku što je (zlostavljač) radio. Nacrtaj mi sliku (stvari ili dijela tijela koje je upotrijebio)“ (Škrbina, 2013, str. 131).

Osim slobodnih crteža i onih koji su uvjetovani zadatkom, postoji još jedna aktivnost koja se izvodi sa zlostavljanom djecom, a uključuje popunjavanje i prestrukturiranje tjelesnih obrisa. Ta aktivnost od mnogih je autora prepoznata kao terapijska aktivnost, a zadatak u osnovi uključuje unaprijed strukturirane obrise ljudskog tijela koje dijete boji na različite načine. Ovisno o djetetovim potrebama i vrstama zlostavljanja, terapeut prilagođava ovaj način crtanja. Važno je naglasiti da svako

korištenje crteža kao metode mora imati svoje obrazloženje i terapijsku svrhu te se pritom moraju poštivati djetetove potrebe (Škrbina, 2013).

Iako učitelji nisu art terapeuti, poznavanje prethodno navedenih metoda može pomoći u ranom prepoznavanju nasilja.

7. Crtež kao pomoć učiteljima i učenicima

Crtež pomaže djeci izraziti emocionalno stanje, bez verbalizacije. Mnoga zlostavljana djeca nisu sposobna verbalizirati događaj zbog oskudnog rječnika, straha ili nekih drugih razloga.

Prilikom zadavanja zadatka vezanog uz crtanje, učitelj treba usmjeriti učenike prema nekoj temi, ali ne treba im davati primjer. To znači da učitelj zadaje određenu temu, poput obitelji, kuće ili vlastitog portreta, ali učenicima ne daje model koji će oni precrtati, nego im dopušta da prikažu vlastiti doživljaj teme i izraze svoje emocije. Pritom učiteljima mogu pomoći načela Art terapije.

Uloga učitelja u prepoznavanju djetetovih emocija iznesenih na papir vrlo je važna. Sposobnost prepoznavanja specifičnosti crteža zlostavljane djece je ključna, s obzirom na to da djeca na taj način komuniciraju s okolinom. Razgovor o crtežu učvršćuje uzajamni odnos učitelja i učenika. Postavljajući pitanja o tome što je na crtežu i kako dijete doživljava taj crtež, može se puno otkriti o njegovom emocionalnom stanju i odnosima s članovima obitelji. Prilikom razgovora potrebno je biti vrlo oprezan jer su zlostavljana djeca ispunjena nepovjerenjem i strahom. Također treba obratiti pažnju na detalje razgovora, kao naprimjer laže li dijete i zbog kojih razloga ili možda prešućuje zbog uvjetovane šutnje (od strane zlostavljača) i prevelikog straha od roditeljske kazne.

Važno je pronaći mirno okruženje u kojemu će se razgovor odvijati, bez prisutnosti djetetovih vršnjaka koji bi mu mogli odvrćati pažnju i stvoriti neugodu. U procesu razgovora treba ostati smiren i imati puno razumijevanja. Djecu se nikada ne smije prisiljavati da govore o nasilju ako nisu za to spremni. Vrlo je važno omogućiti im osjećaj sigurnosti i izraziti zadovoljstvo zbog činjenice da su hrabra i spremna se nekome povjeriti. Negiranjem ili okrivljavanjem dijete gubi sigurnost i povjerenje

učitelja te upravo zato treba biti oprezan i zapamtiti: djeca rijetko lažu o nasilju. (Flander i Karlović, 2010).

Crtež se nikada ne smije analizirati kao izolirana informacija. Isto tako, nije uputno zaključivati i reagirati na osnovu crteža bez uvida u druge važne izvore, osobito ako se specifičnosti crteža ne ponavljaju. Naime, djeca ponekad žele animirati svoje vršnjake i privući pažnju.

Nakon prepoznavanja nasilja i razgovora s djetetom, nužno je promotriti i druge faktore koji bi mogli ukazivati na zlostavljanje. To su djetetovo ponašanje, razvijenost njegovih kompetencija u usporedbi s vršnjacima te zainteresiranost roditelja za školu i ponašanje djeteta.

Kada je učitelj siguran da se radi o nasilju, treba oprezno porazgovarati s djetetom o onome što slijedi i obratiti se stručnim službama koje preuzimaju slučaj i pomažu u sprječavanju daljnjeg nasilja.

Sunko i Židić (2002) istraživale su učiteljsku procjenu o obiteljskom nasilju i zanemarivanju te zaključile “da učitelji ne prepoznaju dijete koje trpi obiteljsko nasilje ili negiraju postojanje problema nasilja nad djecom, što rezultira izostankom pružanja potrebne pomoći zlostavljanom djetetu“ (Sunko i Židić 2002, str. 160).

S obzirom na to da bi učitelji trebali biti osviješteni da su oni ponekad jedini oslonac zlostavljanom djetetu, ovo je vrlo poražavajuća činjenica. Zakonska je dužnost učitelja prijaviti zlostavljanje ako ima bilo kakvih saznanja o nasilju ili na isto sumnja.

8. ZAKLJUČAK

Iako ga mnogi negiraju, nasilje je dio naše svakodnevice te može biti fizičko, emocionalno, seksualno i zanemarivanje. Neovisno o obliku zlostavljanja, nasilje uzrokuje vrlo ozbiljne posljedice koje se mogu očitovati kroz čitav djetetov život. Stoga je vrlo važno prepoznati nasilje na vrijeme.

Crtež je spontani način izražavanja djeteta i njegovog viđenja okoline u kojoj odrasta. Dijete kroz crtež komunicira s vanjskim svijetom te pritom iznosi svoje misli, emocije i razmišljanja o vlastitom okruženju. Poticanjem razgovora o crtežu može se saznati mnogo o razvoju i unutarnjem stanju djeteta. Naime, može se zaključiti razvija li se dijete sukladno svojim godinama i prikriva li neke emocije i tajne.

Škole su često jedino sigurno okruženje za dijete, osobito ako se radi o obiteljskom zlostavljanju. U slučaju zamjećivanja specifičnih simbola koji su karakteristični za crteže zlostavljane djece, učitelj može potaknuti razgovor te tako pomoći djetetu i dati mu priliku da izrazi svoje osjećaje. Neke specifičnosti tih crteža su izostavljanje članova obitelji (zlostavljača), prenamaglašavanje figura obitelji ili crtanje premalog vlastitog lika, izrazi lica koji ukazuju na bol (suze) ili izostavljanje nosa, ravna usta koja upućuju na čuvanje tajni, sjenčanje dijelova tijela kojim su fizički zlostavljana, crtanje nevremena i tamnih oblaka te pretjerano popravljavanje crteža kao znak samokritičnosti i prevelike discipline.

Prepoznavanje nasilja samo je prvi korak u njegovoj prevenciji. Štoviše, potrebno je razgovarati s djetetom o tome što se nalazi na crtežu i što mu isti predstavlja. Dijete tijekom razgovora treba osjetiti učiteljevu podršku i razumijevanje. Nikada se zlostavljanom djetetu ne smije pristupati s nepovjerenjem i osuđivanjem, budući da su takva djeca vrlo ranjiva i teško stječu povjerenje u druge osobe. Nakon osvješćivanja nasilja, dijete treba upoznati s procesom prijave nasilja i stvoriti za njega sigurno okruženje.

S obzirom na to da je nasilje vrlo zastupljeno u našoj svakodnevici, učitelji se moraju informirati i steći kompetencije kako bi prepoznali nasilje i reagirali na njega. Nasilje se nikako ne smije negirati ili ignorirati jer njegovo ignoriranje doprinosi razvoju nepovjerenja i straha kod djeteta.

Samo jedan nasilni čin prema djetetu može ostaviti ozbiljne posljedice za cijeli život te stoga svakoj vrsti nasilja treba pristupati vrlo pažljivo i ozbiljno.

Čak i ako bismo pomogli i samo jednom djetetu te tako spriječili njegovo zlostavljanje, puno bismo napravili. Za nas učitelje to je mali čin, a djetetu bi mogao promijeniti cijeli život.

LITERATURA

1. Ajduković, M., Pećnik, N. (1994). Zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji. *Revija za socijalnu politiku*, 1 (3), 269-273.
2. Ajduković, D., i Ajduković, M. (2010). Nasilje u obitelji: što zdravstveni djelatnici mogu učiniti. *Medicina Fluminensis*, 46(3), 292-299.
3. Ajduković, M. (2001). Prevencija zlostavljanja i zanemarivanja djece. *Dijete i društvo: časopis za promicanje prava djeteta*, 3(1-2), 161-172.
4. Ajduković, M., Rimac, I., Rajter, M., i Sušac, N. (2012). Epidemiološko istraživanje prevalencije i incidencije nasilja nad djecom u obitelji u Hrvatskoj. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(3), 367-412.
5. Bilić, V., Buljan Flander, G., Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Zagreb: Naklada Slap.
6. Bilić, V. (2011). Susret učitelja likovne kulture sa zlostavljanom djecom. *Croatian Journal of Education*, 13 (4), 87-121.
7. Bilić, V., i Bilić, P. (2013). Učestalost i povezanost različitih oblika roditeljskog kažnjavanja s osjećajima i reakcijama djece. *Nova prisutnost*, 11(2), 215-235.
8. Buljan, G., i Ćosić, I. (2004). Nasilje među djecom. *Medix: specijalizirani medicinski dvomjesečnik*, 10(52), 90 -92
9. Buljan-Flander, G., Kocijan-Hercigonja, D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: Marko M. usluge d.o.o
10. Duftnersm, K., (2002). Kunst und sexueller Kindesmissbrauch. *BILDER-ZYKLUS*, 1/2002, 1-16
11. Eret, L. (2012). Odgoj i manipulacija: razmatranje kroz razvojnu teoriju ekoloških sustava. *Metodički ogledi*, 19(1), 143-161.
12. Flander, G. B., i Karlović, A. (2010). *25 pitanja (i odgovora) za stručnjake o postupcima pri otkrivanju zlostavljanja djece*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba
13. Kondić, Lj., Dulčić, A. (2009). *Crtež i slika u dijagnostici i terapiji*. Zagreb: Alinea.

14. Pečnik, N. (1998). Međugeneracijski prijenos zlostavljana djece u obitelji. *Ljetopis socijalnog rada*, 5(1), 7-25.
15. Pernar, M. (2010). Roditeljstvo. *Medicina Fluminensis*, 46(3), 255-260.
16. PETRAČ, L. (2015.) *Dijete i likovno umjetničko djelo ; Metodički pristupi likovno umjetničkom djelu s djecom vrtičke i školske dobi*. Zagreb: Alfa.
17. Rush, F., Bartoszko, A., & Miller, A. (1984). *Das bestgehiütete Geheimnis: Sexueller Kindesmißbrauch*. Berlin: Sub rosa Frauenverl.
18. Sunko, E., & Židić, L. (2007). Učiteljska procjena o učestalosti obiteljskog zlostavljanja i zanemarivanja djece u nižim razredima osnovne škole. *Školski vjesnik: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 56(1.-2.), 151-164.
19. Škrbina, Dijana (2013). *Art terapija i kreativnost*. Zagreb: Svijetlana Veble
20. Velki, T., & Kuterovac Jagodić, G. (2014). Individualni i kontekstualni činitelji dječjega nasilničkoga ponašanja prema vršnjacima. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(1), 33-64.
21. Vidović, V. (2015). Dječji crtež kao komunikacijsko sredstvo djeteta i odrasloga. *Dijete, vrtić, obitelj*. 79, 22-23..
22. Žilić, M., i Janković, J. (2016). Nasilje. *Socijalne teme: Časopis za pitanja socijalnog rada i srodnih znanosti*, 1(3), 67-87.

Izjava o izvornosti diplomskog rada

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istog nisam koristio drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.
